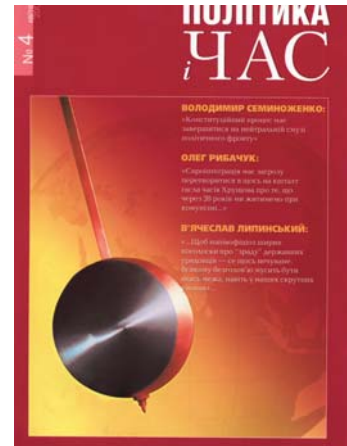

КВАДРАТУРА ІНТЕГРАЦІЙНОГО КОЛА

Незалежна Україна постала в період переходу від біполярної системи міжнародних відносин часів „холодної війни“ до сучасної міжнародної системи, яку для спрощення, ми називаємо „постбіполярною“.

Незалежність України стала однією із значних структурних характеристик такої системи, як на глобальному, так і (головним чином) на регіональному – європейському/євразійському рівнях.

Події після вересня 2001 р. поставили під сумнів здатність США одноосібно гарантувати стабільність у глобальному масштабі. Закон саморегуляції міжнародної системи спонукає до відтворення рівноваги там, де вона порушена, - збільшується ймовірність формування „стримуючих“ коаліцій, посилюються тенденції до становлення багатопольярного світового порядку за рахунок зміцнення позицій об'єднаної Європи, Росії, Китаю та інших „центрів сили“. Характер їх взаємодії з „глобальним лідером“ - США - дедалі більше нагадує мультиполярне балансування.

Усе це суттєво впливає й на розвиток регіональної європейської системи міжнародних відносин та на окремі елементи/держави цієї системи. Тому, наприклад, зростання тиску на Україну одночасно і з боку Росії, і з боку США та ЄС є наслідком не тільки і, можливо, не стільки прорахунків української зовнішньої політики, скільки результатом зміни конфігурації сил як на глобальному, так і на регіональному - європейському рівні.

Така ситуація є викликом для України, вона має свої „мінуси“ та свої „плюси“. До перших належить ризик конфліктної ескалації протиріч між „полюсами“ і загальної дестабілізації європейського регіону, що загрожує катастрофічним зменшенням простору для зовнішньополітичного маневру України та посиленням її залежності від „сильних світу“. До „плюсів“ за умов відродження політики мультиполярного балансування можна віднести нові можливості захисту власних інтересів. Раціональне співвідношення між концепціями „багатовекторності“, „позаблоковості“, „європейського вибору“, „європейської“ та „євроатлантичної“ інтеграції, „євразійського вектору“ тощо може призвести до необхідності формування нової парадигми зовнішньої політики України, до появи такого геополітичного проекту, в реалізації якого наша держава змогла б відіграти конструктивну інтегруючу роль, адекватну її потенціалу та геополітичному становищу.

Статус України як держави середнього рівня в світовій ієрархії міжнародних акторів дозволяє констатувати, що Україна має недостатньо так званої „структурної сили“ для того, щоб суттєвим чином впливати на процеси в глобальній системі міжнародних відносин.

Україна має кілька основних „опцій“ побудови своїх відносин з потужними „центрами сили“ на міжнародній арені:

- одностороння орієнтація на один зі світових „центрів сили", глобального або регіонального „лідера", що може дати певні тактичні вигоди, але стратегічно загрожує повною залежністю;

- нейтралітет або рівновіддаленість, що в умовах знаходження України на перехресті геополітичних інтересів кількох потужних „центрів сили" може призвести до поділу країни на сфери впливу, встановлення тієї чи іншої форми кондомініуму або ізоляції;

- динамічне балансування між „центрами сили". Це найскладніший шлях, який потребує вивіреної зовнішньополітичної стратегії та тактики, але водночас є найефективнішим способом захисту та реалізації власних національних інтересів. Саме це є теоретичною основою політики багатовекторності.

На сьогодні принцип багатовекторності має помилкове трактування. Фактично в сучасній внутрішньополітичній та зовнішньополітичній риториці принцип багатовекторності трактується як хитання України між двома зовнішньополітичними напрямками - західним (європейський та євроатлантичний простори) та східним (Росія та євразійський простір). Однак міжнародні реалії європейського простору виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрямок.

Палкі дискусії навколо стратегії багатовекторності здебільшого мають не стільки теоретичне, скільки політико-прикладне підґрунтя. Певний консерватизм, недостатнє узгодження практичних кроків короткострокового характеру із довгостроковими національними інтересами, безпринципність у множенні „стратегічних партнерів", а також прорахунки в геополітичній „локалізації" принципу багатовекторності призводять до його ерозії, трактуються як „різновекторність" або „флюгерність".

Важливим елементом зовнішньополітичної стратегії України має стати концепція рівнонаближеності, сутність якої полягає в розвитку поглибленого співробітництва одночасно з усіма провідними міжнародними гравцями в регіоні, у прагненні встановити з ними відносини особливого або стратегічного партнерства. Основним елементом концепції рівнонаближеності є врахування інтересів кожного з основних акторів з одночасним запобіганням поглибленню відносин з окремим із регіональних центрів сили, яке суттєво зашкодить інтересам іншого регіонального центру сили.

Гра на протиріччях набагато потужніших держав є ризикованою тактикою для національних інтересів України. Тим паче, що практика доводить наявність механізмів пошуку компромісів між США, Росією, ЄС без урахування інтересів України.

Дотримання принципу рівнонаближеності, послідовне взаємовигідне співробітництво в питаннях, що становлять національний інтерес України, уникнення різкого хитання від одного стратегічного напрямку до іншого мають лягти в основу стратегії України в існуючому геополітичному середовищі.

Україна в європейському міжнародно-політичному регіоні. На відміну від глобальної міжнародної системи, „структурної сили" України досить для здійснення впливу на процеси становлення та розвитку регіональної європейської підсистеми міжнародних відносин. Незалежна Україна відразу стала помітним державним утворенням у європейському розкладі сил. В Європі вона посідає друге місце за площею, поступаючись лише Росії, та шосте місце за населенням. Україна має достатній, хоча й суттєво послаблений за останні 15 років, демографічний, ресурсний, економічний, науково-технічний та освітянський потенціал.

У субрегіональному вимірі за Україною все ще залишається статус провідної держави, яка створює „критичну масу" для реалізації будь-яких великих проектів на євразійському просторі, у Східній та Південно-Східній Європі, у Балтійсько-Чорноморському та Чорноморсько-Каспійському регіонах тощо.

Саме на європейському континенті Україна здатна зміцнити свою міжнародну суб'єктність і посилити вплив на структурування європейського міжнародно-політичного регіону як особливого геополітичного комплексу, в рамках якого реалізуються основні життєві інтереси України. Крізь цю призму має розглядатися завдання концентрації зовнішньополітичних зусиль України в європейській системі міжнародних відносин, особливо у проблематиці безпеки, інтеграційних процесів, інституційних змін на континенті тощо.

На жаль, можна констатувати, що теорія і практика європейської політики України значно відстає від бурхливої динаміки трансформації структури європейської регіональної системи міжнародних відносин.

По-перше, саме в європейській системі послаблення американської гегемонії є відчутним. Сучасний стан дедалі більше нагадує тристороннє балансування ЄС-Росія-США. Про це свідчить і формування стримуючої прокоаліції Росія-Німеччина-Франція, і американські концепції „старої”/”нової” Європи та створення різноманітних „буферних зон”.

До того ж тенденцією є подальша розбіжність інтересів США й ЄС та їх конкуренція за підтримання стратегічного альянсу з Росією. Це створює принципово нове політичне середовище для України та нову альтернативність зовнішньополітичної орієнтації: можливість скористатися спробами США законсервувати модель гегемоністичної стабільності або в ролі країни „європейського вибору” включитися в систему багатостороннього балансування.

По-друге, іншим фундаментальним викликом для України є динаміка інтеграційних процесів на європейському континенті, розширення ЄС, формування інтеграційних осередків на теренах пострадянського простору, а також інтенсифікація діалогу ЄС-Росія. З різних причин Україна залишається на периферії інтеграційних процесів, у так званому „вакуумі інтеграції” між потужними партнерами, які демонструють здатність до кооперативного діалогу та до використання України як об'єкта власної інтеграційної політики. Це зменшує простір для дипломатичного маневру та загрожує закріпленню України в ролі периферійного буфера між Росією та ЄС. Проблема „квадратури інтеграційного кола” має принципове значення для майбутнього України та потребує суттєвого переосмислення європейської політики та євроінтеграційного курсу нашої держави.

По-третє, сьогодні ми можемо констатувати, що процес розширення Європейського Союзу має певні обмеження інституційного, політичного, фінансово-економічного та інтелектуального характеру.

Події останніх років - запровадження ЄС стратегії сусідства, „конституційна” криза Євросоюзу, більш жорсткі критерії та вимоги до кандидатів на вступ до ЄС, інтенсифікація стратегічного партнерського діалогу з Росією, - свідчать про те, що в процесі подальшого розширення ЄС на схід настала „стратегічна пауза”. Вочевидь, у Брюсселі та інших „ключових” європейських столицях Україна не сприймається складовою частиною майбутнього Євросоюзу, принаймні на етапі завершення реформування ЄС після останнього розширення. Така „стратегічна пауза” у процесі розширення ЄС не може бути проігнорована Україною в контексті подальшої розробки її євроінтеграційного курсу та європейської політики в цілому.

Концепція Великої Європи: геополітичний вимір

Європа може розглядатися як певний феномен, особлива регіональна ідентичність, яка має притаманні лише їй просторово-географічні, історико-політичні, культурно-цивілізаційні, економічно-ресурсні, інтеграційно-інституційні та інші виміри. При цьому ці виміри знаходяться в діалектичній динаміці: гомогенності-гетерогенності, цілісності-дихотомії, єдності-розбіжностей, об'єднання-розколу. Усі ці тенденції вже тривалий час є предметом як теоретико-схоластичних дискусій, концептуально-доктриналь-

ного оформлення, так і практичного політико-дипломатичного, а подекуди, й військово-стратегічного співробітництва -протистояння.

Класична географічна формула „Європа від Атлантики до Уралу" територіально окреслює Європу як частину світу. Разом з тим, з огляду на спроби виокремлення політичних, цивілізаційних та геостратегічних рубежів Європи, сьогодні говорити про Європу „від Атлантики до Уралу" означає утримувати її в надто вузьких або навіть жорстких рамках. Європа має потужні геополітичні, гео економічні та цивілізаційні проєкції в Північній Америці, Північній Азії, північному Середземномор'ї та Західній Азії. До того ж, після Другої світової війни США стали вагомим чинником європейської регіональної системи міжнародних відносин та самі проєктують на Європейський континент свою силу та вплив.

Усе це призводило до формування союзів, блоків, міждержавних об'єднань та інституцій, які виходили за рамки проєктів суто „Європейської Європи": атлантична (євроатлантична) Європа та НАТО; трансконтинентальна Європа від Гренландії до Чукотки (або від Дубліна до Владивостока) та Рада Європи; трансатлантична Європа від Ванкувера до Владивостока та НБСЄ/ ОБОЄ; Середземноморська Європа та Барселонський процес; „ширша" Європа та стратегія сусідства ЄС; „євразійська" Європа та СНД, СЄП тощо.

Просторово-географічний аналіз свідчить: якщо територіальний простір Європи як „континентальної маси" є величиною постійною, то просторові параметри союзів, блоків, об'єднань, інституцій та відповідних концепцій, доктрин і стратегій - величиною змінною, яка впливає на визначення політичних і цивілізаційних рубежів Європи.

Позиціонування України як країни, котра знаходиться в центрі Європи, змушує нас при виробленні та реалізації європейської політики й відповідних геополітичних проєктів пам'ятати, що Європа є як на Заході, так і на Сході та Півночі від українських кордонів; оперувати не тільки відповідними „векторами", а й загальноєвропейськими просторовими параметрами як постійною величиною, так і діалектично змінними величинами політичних, культурно-цивілізаційних, інституційних, інтеграційних та інших вимірів процесів, що відбуваються в європейському міжнародно-політичному регіоні.

З огляду на це, базовою концепцією та інструментом європейської політики України може стати проєкт так званої єдиної „Великої Європи" як особливого континентального геополітичного комплексу, у рамках якого реалізуються основні життєві інтереси України.

Термін „Велика Європа" безперечно є відносним та умовним. Ми використовуємо його лише на противагу різноманітним проєктам, малої Європи", „атлантичної Європи", „євразійської Європи", „Нової Європи" тощо як таких, що позиціонують Україну на периферії значних та визначальних для неї геополітичних й інтеграційних процесів та містять значний ризик закріплення України як „буфера", „санітарного кордону", „плацдарму", „авангарду", „форпосту" тощо.

Проєкт „Великої Європи" базується на пан'європейських, загальноєвропейських традиціях політичної думки та політичної практики. Він базується на існуванні двох європейських центрів політичного і економічного тяжіння - Євросоюзу та Росії які, попри наявність розбіжностей в інтересах і цілях, демонструють зростаючу кооперативність у розбудові загальноєвропейських економічних, політичних, стратегічних, правових, освітніх просторів та в позиціонуванні „Європи" в сучасному світі.

Проєкт „Великої Європи" базується також на розумінні того, що вона складається не тільки з двох головних „ядер", „центрів тяжіння" та європейської периферії, а й з існування „позаєвропейських" акторів, насамперед США, які, в ролі глобального лідера сучасного світу, впливають на процеси в європейському регіоні як через здатність „сприяти" трансформації глобальної міжнародної системи, так і використовувати свій потенціал для вигідного Вашингтону „спрямування" процесів на європейському континенті.

Парадигма Великої Європи має повернути Україні природне місце в центрі загальноєвропейських процесів як природного об'єднуючого ланцюга, системоформуючої ланки/сегменту, а не периферійного елементу або санітарного буферу. Цей проект розрахований на підвищення ролі та впливу України в процесах досягнення європейської єдності та розбудови загальноєвропейського дому. Рубежі „Великої Європи" є також змінною величиною. Ми виходимо з того, що сьогодні політико-просторові параметри цього проекту знаходяться між географічним простором „європейської Європи" від „Атлантики до Уралу" та політичним простором Ради Європи, що простягається від Дубліна до Владивостока. Важливо, що цей простір „покривається" також всіма здобутками, нормами, інституціями та діяльністю Організації з питань безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ).

З розпадом біполярної системи міжнародних відносин та завершенням розколу Європи з'явилися реальні передумови реалізації ідей досягнення єдності Європейського континенту, його перетворення на простір стабільності та безпеки, демократії, соціального та економічного прогресу, на могутній та впливовий полюс сучасного світу.

Реальний процес становлення єдиної Європи розпочався не шляхом зближення „конвергенції" Сходу та Заходу (домінантної концепції 60-80-их років), а шляхом поступового розширення західних структур - ЄС, а також НАТО і Ради Європи на схід континенту. Стратегія розширення довела свою ефективність, сприяючи стабільності та зміцненню безпеки в Європі, поширенню демократичних стандартів, норм і процедур, цивілізаційних параметрів та інтеграційних процесів не тільки на весь європейський континент, а й на прилеглі до нього регіони.

Водночас, стратегія розширення має певні обмеження, насамперед „внутрішньоєвропейського" характеру, що викликало „стратегічну паузу" у подальшому розширенні ЄС на Схід. Інша група обмежень стратегії розширення як інструмент об'єднання Європи пов'язана із залишковою бінарністю, дихотомією європейського континенту, економічною, політичною та ментальною гетерогенністю Заходу та Сходу Європи.

По-перше, на європейському континенті знаходяться два „центри" політичного та економічного тяжіння - ЄС та Росія. Хоч остання має і менший атрибутивний та аттракційний потенціал, вона, на відміну від Євросоюзу, є централізованим державним утворенням, здатним до проведення більш консолідованої та мобільної стратегії.

По-друге, темпи внутрішньої „європейської" трансформації країн Сходу Європи, зокрема України, значно відстають від темпів трансформації та поглиблення ЄС. Консервування такої тенденції, посилення „ефекту ножиць" може мати серйозні стратегічні наслідки - поховати здатність України реалізувати свій євроінтеграційний курс та надовго залишити її в тіні російського центру тяжіння.

По-третє, країни Східної Європи демонструють неспроможність створити ефективну та цивілізовану модель міждержавних відносин, яка була б сумісна з відповідними принципами, стандартами та нормами ЄС. Закріплення таких тенденцій може призвести до фіксації реальних ліній розподілу, до відтворення жорстких біполярних схем на континенті.

Нарешті, спостерігаються процеси ерозії фундаменту трансатлантичних зв'язків. Попри те, що США та НАТО були головними бенефіціантами завершення „холодної війни" та значно консолідували свої позиції в Європі та Євразії, посилюються тенденції зростання геополітичних та геостратегічних розбіжностей між США та Євросоюзом, який перетворився на самостійний центр сили та має власні геополітичні проекти як в глобальній політиці, так і, особливо, на європейському континенті. Звичайно, не йдеться про „атлантичне розлучення": „євроатлантизм" має серйозне економічне, стратегічне та інституційне забезпечення. Водночас схильність США до гегемонізму та односторонності

в стратегічних акціях, спроби внести розкол між „старою” та „ноюю” Європою наштовхується на глибоке невдоволення та спротив у провідних європейських столицях, підштовхує їх до стратегічного альянсу з Москвою та, за влучним висловом Збігнева Бжезінського, до „геополітичного відторгнення Вашингтону”.

Україна в євроатлантичному просторі виступає, по-перше, як один із об'єктів практичної реалізації американської доктрини поширення демократії задля встановлення власного контролю над пострадянським простором; по-друге, як важлива ланка у створенні незалежного від Росії механізму контролю на пострадянському просторі; по-третє, як ключовий елемент створення субрегіональних утворень без участі Росії. Відтак, євроатлантичний простір для України вибудовується в контексті суперництва США із Росією та концептуалізується навколо так званої „Нової Європи”, включення України до якої дозволить США ефективніше використовувати цю групу держав для контролю над розвитком інтеграційних процесів в Європі.

За цих обставин Україна має дуже врівноважено та прагматично поставитися до атлантичного вектору своєї європейської політики. Підтримання стабільних відносин та поглиблення конструктивного партнерства зі США й НАТО залишаються аксіомою зовнішньої політики України, інструментом консолідації її незалежності та реалізації євроінтеграційного курсу. Водночас, висування та просування спільних американсько-українських проектів на європейському континенті потребують обережного та прискіпливого підходу. Там і тоді, де і коли такі проекти можуть вступити в протиріччя з консолідованою позицією Росії та Європейського Союзу або його провідних членів і здатні викликати побоювання, підозру або негативну реакцію, вони є недоречними та контрпродуктивними.

Геополітична формула Великої Європи - проект для України.

Нова геополітична ситуація, що складається в європейському міжнародно-політичному регіоні, завдання концентрації зовнішньополітичних зусиль в Європі в контексті її сучасного, розширеного трактування потребують:

- по-перше, уникнення застарілої дилеми вибору „Схід-Захід”, що викликало циклічні, „флюгерні” хитання різновекторної політики, яка так і не була інтегрована в єдину стратегію щодо Європейського континенту;

- по-друге, запобігання відновленню або виникненню протистояння між євроатлантичним, європейським та євразійським геостратегічними просторами;

- по-третє, визнання безперспективності політики, яка закріплює за Україною буферний або периферійний статус у рамках тих чи інших інтеграційних процесів, або у межах геополітичних проектів;

- по-четверте, артикуляції загальноконтинентального характеру європейської політики України, що потребує інтегрованості та збалансованості основних сегментів/векторів європейської стратегії: євроатлантичного, євроінтеграційного, панєвропейського, євразійського, субрегіонального, локального та двостороннього;

- по-п'яте, розуміння того, що європейська політика України не може зводитися лише до проблеми вступу до ЄС/НАТО, або до союзу з Росією/ЄЕП тощо. Участь України в будь-яких інтеграційних процесах або геополітичних проектах має розглядатися в більш широкому контексті утвердження України як невід'ємного, впливового та самостійного чинника об'єднаної Європи.

Імперативом європейської політики України залишається пошук оптимального співвідношення між стратегічним курсом на євроінтеграцію та необхідністю підтримувати комплексні відносини стратегічного партнерства з Росією в контексті посилення загальноєвропейських об'єднавчих тенденцій.

З огляду на специфічне геополітичне розташування України як своєрідного геополітичного центру, який потенційно здатен виконувати транзитні, комунікаційні та об'єднавчі функції, критично важливою проблемою є формулювання такого геополітичного проекту, який би максимально використовував переваги та мінімізував ризики геополітичного становища України.

З цієї точки зору концепція Великої Європи має конкретну геополітичну формулу трикутника ЄС-Україна-Росія. Це проект, де Україна є системоформуючим ланцюгом, природною об'єднуючою ланкою, а не периферійним елементом або санітарним кордоном.

Формула геополітичного трикутника ЄС-Україна-Росія базується на реальному існуванні окремих вимірів співробітництва та партнерства між ЄС та Україною, Україною та Росією, ЄС та Росією. Комунікаційна функція України в рамках такого проекту полягає в сприянні розбудови багатосторонньої взаємодії в рамках трикутника ЄС-України-Росія.

По-перше, формування такого трикутника стратегічної взаємодії створює можливість замкнути процеси розбудови пан'європейського економічного, політичного, правового, енергетичного, транспортного, інформаційного, культурного та освітянського просторів, а також зміцнити механізми безпеки та стабільності на європейському континенті.

По-друге, формула геополітичного трикутника стратегічної взаємодії дозволяє запобігти або мінімізувати ризики можливого поглиблення співпраці між ЄС та Росією на стратегічно чутливих для України напрямках без врахування або всупереч національним інтересам України.

По-третє, формула трикутника дозволяє Україні артикулювати власне бачення процесів та механізмів об'єднання Європи, сприяє формуванню цілісної, послідовної та передбачуваної європейської політики, яка органічно поєднує євроінтеграційний курс України та курс на підтримання стратегічного партнерства з Росією, сприяє зближенню європейського та євразійського просторів Великої Європи.

По-четверте, формула трикутника є прийнятним форматом діалогу України з Росією та ЄС, вона зміцнює переговорні можливості України, збільшує простір для політичного маневрування.

У цілому формула трикутника Україна-ЄС-Росія дозволяє інтегрувати російський та західний вектори української зовнішньої політики в єдину цілісну стратегічну лінію України щодо європейського континенту.

Україні життєво важливо не допустити нового розколу Європи, європейсько-євразійського протистояння, що загрожує або втратою незалежності, або перетворенню України на „плацдарм” протистояння як європейських, так і позаєвропейських „центрів сили”.

Парадигма Великої Європи повертає Україні природне місце в центрі загальноєвропейських процесів і проблематики єдності європейського континенту, запобігає її маргіналізації або перетворенню на об'єкт політики світових „центрів сили” та дозволяє розраховувати на підвищення ролі та впливу України в європейській та світовій політиці.